

SPLOŠNE JEZIKOSLOVNE TEME

UDK 811.169.6'37

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta v Ljubljani

KATEGORIALNOST LEKSEMOV MED SLOVARJEM IN SLOVNICO

Razprava izhaja iz spoznanja o prepletenosti slovarskih in slovničnih vprašanj jezika – paradigmatskih in sintagmatskih vidikov leksikalnopomenske analize. Kategorialne pomenske sestavine kot definicijske lastnosti posameznih stavčnih členov ločujejo leksiko na tisto, ki v stavčnočlenskih vlogah te kategorialne pomenske sestavine konkretizira, od tiste, ki te vloge nima. Spreminjanje stavčnočlenskih vlog leksema pomeni spreminjanje kategorialnih pomenskih sestavin in s tem spreminjanje leksikalnega pomena. – Za lekseme s stavčnočlensko vlogo je značilno, da njihov denotat sodi v propozicijsko ogrodje (stavčne) povedi, če gre za glagolsko in samostalniško besedo ter prislovno besedo zunanjih okoliščin; zunaj propozicije sta pomenska »modifikatorja« propozicijskih leksemov, ob samostalniku pridevniška beseda, ob glagolu pa prislov notranjih okoliščin. – Pomen leksemov s tovrstnimi denotati je mogoče predstaviti strukturalno kot hierarhično urejen nabor pomenskih sestavin, ki odsevajo smiselno razmerje med pojmovno širšim in pojmovno ožjim.

The present article builds on the understanding of intertwinement of lexical and grammatical linguistic issues – of the paradigmatic and syntagmatic aspects of lexico-semantic analysis. The categorial semantic features as definitional properties of individual sentence elements divide lexemes into those which concretize these categorial semantic features when performing syntactic functions and those which do not. A change in the syntactic function of the lexeme results in the change of categorial semantic features and, consequently, in the change of the lexical meaning. It is characteristic of lexemes with syntactic functions that their denotata are part of the propositional structure of the (underlying) sentence meaning if these are verbs or nouns or adverbs of exterior circumstances. Outside the proposition remain the semantic »modifiers« of propositional lexemes, the adjective next to the noun, and the adverb of interior circumstances next to the verb. The meaning of the lexemes with such denotata can be represented structurally as a hierarchically organized string of semantic features which reflect the logical relationship between what is conceptually wider and conceptually narrower.

Ključne besede: kategorialna lastnost, pomenska sestavina, denotativni pomen, besedotvorni pomen, stavčni člen

Key words: categorial property, semantic feature, denotative meaning, word-formational meaning, sentence element

Znano je, da v zvezi z leksemi kot slovarskimi enotami lahko govorimo o obveznih in možnih pomenih: med obvezne sodita kategorialni in denotativni slovarski pomen,¹ med možne konotativni in pragmatični (Vidovič Muha 2000: 30).² Analizo bomo

¹ Pri ločitvi kategorialnega pomena od denotativnega gre, kot bomo videli, samo za različno pot njegovega prepoznavanja.

² Možni pomen je razumljen kot obvezni, vendar samo pri določenih leksemih, se pravi, da je za celovito informacijo o potencialni besedilni vlogi določenega leksema nujen. – Konotativni in pragmatični slovarski pomen določa dejstvo, da sta vedno spremljevalna, denotativnemu pomenu dodana, npr. *baraba*

omejili na obvezni slovarski pomen, se pravi na vprašanja predvsem kategorialnosti pa tudi denotativnosti.

Kategorialnost je mogoče znotraj slovarja jezika vezati na denotativni in besedotvorni pomen. Z vprašanji slovarske denotativnosti povezana kategorialnost odpira problemsko zelo razvejeno razmerje med stavnočlenskimi vlogami leksike in slovarskim strukturo določenim denotativnim pomenom. V primeru kategorialnega besedotvornega pomena, kot je bilo ugotovljeno že 1988. leta (Vidovič Muha 1988: 16–17, 18; 2000: 40–42),³ pa gre za dejstvo, da je mogoče predvidljivo množico tvorjenk pretvorbena povezovati s pomensko podstavo (propozicijo) stavčno zgrajene povedi. Ker ta povezava glede na prvino propozicije zamejuje število in vrste besedotvornih pomenov, lahko imenujemo ta besedotvorni pomen tudi propozicijski.⁴ Smiselno je opozoriti, da sta oba tipa kategorialnega pomena, denotativni in besedotvorni, vsaj v dveh primerih v vzročno-posledičnem razmerju: za kategorialni besedotvorni pomen, ki je v pretvorbni zvezi s povedjem – gre za dejanje, lastnost, stanje – velja, da je ta pomen nosilec morfološke prepoznavne pojmovnosti (priponska obrazila) kot ene izmed slovarskih kategorialnih pomenskih sestavin samostalnika, skratka da je pojmovnost njegova definicijska lastnost, tip *pisa-nje* 'to, da *l...l*, *mlad-ost* 'to, da je *l...l'*, *gozdar-stvo* 'to, da je *l...l'*; enako velja za čas dejanja, čas, ko je kaj, tip *mladost* 'tedaj, ko *l...l'*. Za vse druge kategorialne (propozicijske) besedotvorne pomene, kot so vršilec dejanja, nosilec lastnosti, povezave (živo^{+/-}), rezultat dejanja, sredstvo dejanja – vse iz podstave delovalnikov (aktantov), mesto, dejanja, mesto, kjer je kdo/kaj – vse iz podstave (krajevnih) okoliščin (cirkumstantov), to ne velja. – Kategorialni besedotvorni pomen je vezan na samostalniške in glagolske tvorjenke, ki so nastale po navadni izpeljavi, tvorbi iz predložne zveze in medponsko-priponskem zlaganju.⁵ Zunaj tovrstnega besedotvornega pomena ostajajo modifikacijske tvorjenke, tip *pradomovina*, *medved-ek*, in posebna skupina zloženek s samo medponskim obrazilom,

slabšalno 'človek *l...l'*, ob dvigu kozarca *Na zdravje! Čin* 'Pijemo /z določenim namenom/'. – V primeru konotativnega pomena iz različnih vzrokov (čustvenost, stilizacija ipd.) vstopa v razmerje med opomenjeno predstavo denotata in (jezikovni) izraz tvorec besedila. Glede denotata so izjemne kletvice, pri katerih denotativni in konotativni pomen sovpadata; možno bi bilo govoriti o prehodu oz. prevrednotenju konotata v denotat. Med tako razumljene kletvice seveda ne sodijo zmerljivke (s podtipom psovk), kjer gre le za vrsto konotata, določenega predvsem z dejstvom, da je denotat človek glede na določeno ravnanje ipd., vrednoteno s stališča tvorca besedila (Vidovič Muha 2000: 89). – Ko gre za (leksikaliziran) pragmatični pomen, je besedilna realizacija leksema možna samo v predvidljivih zunajjezikovnih okoliščinah.

³ Še prej v disertaciji iste avtorice *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku*, obranjeni 1984. leta.

⁴ J. Snoj (2003: 387–409; 2004: 27–38) predstavlja razumevanje »skladenjskega besedotvorja« pri J. Apresjanu (1995); zanimiva je zlasti njegova skladenjsko interpretirana analogija med besedotvorjem in t. i. regularno večpomenskostjo, kot je (leksikalizirana) metonimija.

⁵ V tradicionalnem slovenskem besedotvorju se o besedotvornem pomenu pri glagolu ne govori. Vendar razumevanje besedotvorja kot tvorbeno-pretvorbene postopka s pritegnitvijo glagolskih primitivov (proverbov – biti, imeti, delati; postati, dati), ki imajo tako kot zaimki (pronomni) zaradi svoje pomenske ekstenzivnosti pretvorbena vrednost priponskega obrazila/pripone, je mogoče tudi pri glagolih prepoznati (kategorialni) besedotvorni pomen, npr. dejanje: *gozdar-i-ti* [biti] gozdar[-0], [] → -i-ti, gozdar-; sredstvo dejanja: *pluž-i-ti* ← [delati s] plug[-om], [] → -i-ti, plug- idr. (Vidovič Muha 1988: 25)

tip *sever-o-vzhod*, *golf-0-igrišče*, saj jih ni mogoče povezovati s pomensko podstavo povedi.⁶

1 Opredelitev denotativnega pomena

1.1 Tipologija slovarskega denotata

Metajezikovna opredelitev, se pravi razlaga tovrstnega pomena, izhaja iz denotata leksema, ki ga je mogoče ločiti na nekaj temeljnih skupin:⁷

(a) Denotati samostalniške in glagolske besede⁸ ter krajevnih in časovnih prislovov sestavljajo propozicijsko ogrodje (stavčne) povedi: glagol s proverbum kot povedje (predikat), samostalniki z zaimkom kot delovalniki (aktanti) in prislov kot krajevne in časovne okoliščine (circumstanti); zunaj propozicije ostajajo pridevniki z zaimkom, npr. *dober/njihov/kakšen (govor)*, in del prislovov, npr. *dobro/slovensko/večkrat (govoriti)*. Slovarski pomen leksemov s tovrstnimi denotati je mogoče predstaviti strukturalno, z oblikovanjem pomenske mreže, se pravi predvidljivih medleksemskih pomenskih povezav.⁹ V tem primeru je pomen določen z najmanjšimi pomenskimi enotami – pomenskimi sestavinami (semi).

(b) Denotati leksemov so govorna dejanja, posredovana lahko nejezikovno, npr. premikati glavo navzgor in navzdol 'pritrjevati', ali jezikovno, katerih raba je večkrat vezana na leksikalizirane zunajjezikovne okoliščine, na leksikaliziran pragmatični pomen (Vidovič Muha 2000: 83–97). Izrazna podoba leksikaliziranih govornih dejanj je lahko zakrit ali izražen stavek ali stavčna poved. Na zakritem govornem dejanju temeljijo medmeti, kjer gre za globinsko stavčno poved, npr. *Au 'Zelo me je zabolelo'*, in (deloma) členki, kjer gre za globinski stavek, ki tvori z izraženim (priredno) zloženo poved, npr. *Tudi oče pride 'Vsi pridejo (in) oče pride'* (Toporišič 2000: 445). Izražena govorna dejanja so različni leksikalizirani jezikovnovedenjski vzorci kot pozdravi, nagovori ipd., realizirani lahko v zvezi s predvidljivimi (uslovarjenimi) pragmatičnimi okoliščinami, tip pozdrav ob prihodu *dober dan (želim)*.

(b¹) Sporočanje (komunikacijski) prvini, ki tvorita govorno dejanje, se pravi tvorec in naslovník – prvo- in drugoosebni zaimek, globinska (osebna) lastna imena torej, s tem so mišljene seveda tudi vse posebitve, predstavljajo poseben denotat. Lastna

⁶ Krajevnoprislovni pomen predpanskega obrazila predvsem glagolskih tvorjenk, tip *iz-pisati* ← *pisati* [iz], [] 'ven' ← *iz-*, *-pisati* (Vidovič Muha 1988, 21–24), omogoča povezavo s pomensko podstavo povedi (propozicijo), zato bi bila potrebna posebna tipološka umestitev teh tvorjenk.

⁷ Tipologija členitve glede na vrsto denotata je povzeta po A. Vidovič Muha (2003: 37–48); problematika zastavljena že v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (SLP) iste avtorice (2000: 83–97).

⁸ Ob pojmi samostalniška, pridevniška beseda, ki jih je uvedel v slovensko jezikoslovje J. Toporišič (1976: npr. 208, 252), je tako s skladenskofunkcijskega kot besedotvornega vidika potreben še pojem glagolske besede, ločene na t. i. proverbske (glagolske primitive, primarne glagole) in vse druge glagole.

⁹ Denotativni pomen leksemov, ki sodijo v propozicijsko ogrodje stavčne povedi, zaznamuje notranja hierarhična urejenost pomenskih sestavin (semov), tip *Kaj je drevo* – (Drevo je) *rastlina*, Kakšna rastlina – (npr.) *z olesnelim stebлом /.../* – gre za t. i. endogene lekseme; pri leksemih, ki ne sodijo v propozicijo stavčne povedi – eksogenih leksemih, ne moremo govoriti o notranji hierarhični urejenosti pomenskih sestavin. Več v monografiji Slovensko leksikalno pomenoslovje (Vidovič Muha 2000: 45–77). – Kot je znano, so ženevski strukturalisti za tovrstni leksikalni pomen uveljavljali izraz slovarska vrednost.

imena sploh po definiciji sodijo v poseben tip slovarja, saj ne poimenujejo skupine, razreda istovrstnih denotatov. Poimenujejo posamezno, ne pa nujno eno, (Mluvnice češtiny, dalje MČ 2: 47), zato jim ni mogoče določiti slovarske vrednosti; sodijo med besedilne aktualizatorje (Mikuš 1960; Vidovič Muha 1996).¹⁰

(b²) Na obe prostorsko-časovni prvini govornega dejanja, na govorečega (prostor) in trenutek govorenja (čas), je lahko vezan denotat krajevnih in časovnih prislovov oz. iz njiju nastalih pridevnikov, tip *tukaj – tukajšnji*, *tam – tamkajšnji*, ali *sedaj – sedanjji*, *včeraj – včerajšnji*.

(c) Denotati stavčno strukturiranih frazemov so lahko potencialna minimalna besedila ali deli besedil, odvisno pač od prisotnosti koreferenčnih prvin jezika v njihovi stavčni zgradbi; gre za posebno področje slovarja jezika – za del frazeologije.

(č) Razmerji v jeziku (prirednost, podrednost) sta denotat slovníčnopomenskih besednih vrst oz. slovníčnopomenske leksike, se pravi vezniške in predložne besede.¹¹

1.2 Hierarhizacija pomenskih sestavin v denotativnem pomenu

Slovarski denotativni pomen v strukturalnem smislu temelji na spoznanju o nelinearni, se pravi stopnjevitosti urejenosti (zgradbi) našega predstavnega sveta – povedano z besedami slovarja jezika: posamezno se najde v splošnejšem, ne da bi pri tem izgubilo svoje razpoznavne lastnosti. Še drugače: strukturiranost slovarskega pomena je mogoče razumeti kot smiselno razmerje pojmovno širšega in s tem načeloma splošnejšega, pomensko ekstenzivnejšega, glede na pojmovno ožje, s tem bolj posebno, pomensko intenzivnejše.

Stopnja pomenske ekstenzivnosti oz. intenzivnosti je podlaga za oblikovanje treh tipov najmanjših slovarskih pomenskorazločevalnih enot – pomenskih sestavin (semov): gre za kategorialne pomenske sestavine (KPS), uvrščevalne (UPS) in razločevalne (RPS).

1.2.1 Dvojna vloga KPS

KPS so posebej zanimive, saj so po eni strani pogoj za realizacijo stavčnih členov in s tem oblikovanja temeljne stavčne strukture kot enote besedila – stavčno zgrajene povedi, po drugi pa se vgrajujejo v slovarski pomen leksemov. Lahko rečemo,

¹⁰ Na slovarskopomenski ravni se torej občna imena ločijo od lastnih prav po sposobnosti definiranja svojega pomena z najmanjšimi pomenskimi enotami – pomenskimi sestavinami (semi). – Seveda pa nam, kot je znano, lastna imena lahko veliko povedo o svoji vezanosti na določene jezikovne, kulturne, verske, politične idr. okoliščine, o svoji trenutni »modernosti«, starinskosti, tudi socialni pripadnosti nosilca, socialni strukturiranosti družbe, želji po drugačnosti glede na splošnost oz. pogostnost ipd.; zlasti imena krajev, ulic so lahko podvržena po eni strani trenutnim političnim okoliščinam, po drugi pa je tudi iz njihovih imen mogoče razbrati pomembnost glede na prostorsko središčnost ali obrobnost. Vendar pa je ob teh zanimivih, predvsem sociolingvističnih ugotovitvah nujno imeti v zavesti spoznanje, da so to vendarle drugotne vloge lastnih imen, njihova prvotna vloga ostaja vezana, kot rečeno, na (po)imenovanje posameznega in s tem na njegovo prepoznavnost glede na vse drugo posamezno (Vidovič Muha 2000: 77–78).

¹¹ Iz povedanega je razvidno, da je leksem veliko širši pojem kot beseda, saj zajema poimenovanja vseh navedenih denotatov, kar seveda ne preprečuje možnosti, da se znotraj slovarja jezika zaradi specifičnosti, ki jih imajo posamezni denotati, ne uporabljajo še druga poimenovanja, npr. frazem.

da predstavljajo neke vrste most med slovnico, natančneje skladnjo, in slovarjem, natančneje njegovim denotativnim pomenom.

1.2.1.1 Stavčnočlenska vloga KPS

Izhajamo iz spoznanja, da morajo besedne vrste za svojo vlogo v stavku izpolnjevati določene pogoje – biti morajo nosilke t. i. kategorialnih pomenskih sestavin (KPS), saj te skupaj s skladijskimi kategorialnimi lastnostmi določajo posamezne stavčne člene:¹² vse, kar je osebek, je določeno s KPS spola, ki je pogoj za prisotnost/odsotnost živosti, človeškosti, osebe, pojmovnosti,¹³ tudi števnosti kot potencialne skladijske kategorije števila in sklanjatve kot potencialne skladijske kategorije sklona; vse, kar pa je povedek, je določeno s KPS vida – slovarsko predvidljivostjo trajanja, in z možnostjo (najmanj) leve (slovarske) vezljivosti – z intenco, se pravi sposobnostjo tvorbe najmanjšega možnega besedila – stavčne povedi.¹⁴ KPS zunanjih okoliščin, se pravi kraja in časa, sta vezani na prislovno določilo, primarno pa na tiste prislovne besede, ki so pomenskopodstavne (propozicijske) prvine povedi. – Vloge razvijajočih stavčnih členov, se pravi pridevniške besede ob samostalniku in tiste prislovne besede, ki izraža notranje okoliščine, ob glagolu, pa tudi vlogo dopolnjujočega stavčnega člena, povedkovnika, določa poleg razvrstitve predvsem KPS stopnje – vendar s predvidljivimi izjemami.¹⁵ Lahko rečemo, da slovarska leksika v vlogi posameznih stavčnih členov konkretizira za posamezni stavčni člen značilne (definirajoče) KPS.

Stavčnočlenske vloge so torej določene s kategorialnimi pomenskimi sestavinami – kategorialnimi v smislu zajemanja celotne skupine leksemov v določeni stavčnočlenski vlogi. Skladijskofunkcijsko izhodišče relativizira besedne vrste – omejuje jih na metajezikovno sistemizacijo določene jezikovne realnosti, ki jo izraža stavčno zgrajena poved.¹⁶ Stalnost skladijskih funkcij je torej pogoj za stalnost ka-

¹² S skladijskofunkcijskega vidika razumemo KPS kot podmnožico kategorialnih lastnosti; te se ločijo na skladijske, ki se lahko realizirajo samo v stavku kot sklon, število, čas, naklon, način, in slovarske, imenovane KPS, prepoznavne že v slovarju jezika. O slovničnih kategorijah, njihovi vlogi pri opredeljevanju besednih vrst oz. stavčnih členov prim. tudi J. R. Taylor (1995: 183–195).

¹³ Pojmovnost kot KPS osebkove, se pravi definicijske vloge samostalniške besede, je, kot smo že omenili, izrazno (morfemsko) prepoznavna samo pri tvorjenih samostalnikih, in sicer pri besedotvornem pomenu dejanja, lastnosti, stanja in pri besedotvornem pomenu časa dejanja, časa, ko je kaj. Oznako »pojmovno« uporabljata Slovar slovenskega pravopisa (2001), vendar brez razlage oz. opredelitve, verjetno na podlagi (redaktorjevega) občutka.

¹⁴ J. Toporiščič v poglavju Oblikoslovje (Slovenska slovnica 1976: 176) navaja med »oblikoslovnimi kategorijami besed, ki se sklanjajo« spol, sklon, število, oseba, drugo, kamor uvršča »/p/reostale kategorije, skupne več besednim vrstam, npr. določnost /.../« (207), pri samostalniku navaja znotraj spola še živost in človeškost, sklanjatev; pri glagolu navaja vid, vrste glagolskih dejanj, prehodnost, način in naklon (1976: 183, 184); v zadnji izdaji Slovenske slovnice ostajajo »/o/blikoslovne kategorije« nespremenjene.

¹⁵ Nesposobnost izražanja stopnje je definicijska lastnost pridevnikov in prislovov, ki tvorijo stalne imenske in polstalne glagolske besedne zveze, tip *ambulantni pregled – ambulantno pregledati*, pomenskopodstavnih (krajevni in časovnih) prislovov, tip *stanovati doma, priti danes*, pa tudi drugih pomenskih skupin pridevnikov oz. prislovov. Zanimivo je, da krajevni prislovi, katerih pomen je lahko odvisen od mesta nahajanja govorečega, se načeloma družijo s prislovom stopnje, npr. *čisto, zelo, precej blizu, daleč; čisto zgoraj, spodaj*; sposobnost druženja s prislovom stopnje izgubijo, ko se leksikalizirajo npr. kot predponsko obrazilo glagola, ko torej postanejo del skladijske podstave tvorjenega glagola, tip (*Kdo*) *pod-piše* ← piše pod, pod 'spodaj'.

tegorialnih lastnosti in znotraj njih KPS, s tem pa tudi odprto, dinamično stalnost besednih vrst. Ta določa njihovo prvotnost oz. drugotnost; sprememba kategorialne lastnosti povzroči prehod ene skladske vloge v drugo oz. enega stavčnega člena v drugega in s tem ene besedne vrste v drugo.

Na podlagi povedanega je mogoče besedne vrste ločiti na dve temeljni skupini:

(a) Stavčnočlenske določa dejstvo, da so nosilke kategorialnih lastnosti, ki določajo posamezne stavčne člene; znotraj jih lahko členimo na tiste, ki so propozicijske – obe prvostopenjski (samostalniška in glagolska beseda)¹⁷ in drugostopenjska prislovna beseda zunanjih okoliščin, in na tiste, ki to niso – pridevniška beseda, prislov notranjih okoliščin;¹⁸ njihova tretjestopenjskost je utemeljena s stavčnočlensko nesamostojnostjo, vezano na vlogo razvijanja prvo- in drugostopenjskih stavčnih členov. Kot bomo videli kasneje, je pomen obeh skupin – propozicijskih in tistih zunaj propozicije, na ravni slovarskega pomena načeloma mogoče predstaviti strukturalno, se pravi s pomenskimi sestavinami.¹⁹

(b) Nestavčnočlenske, se pravi tiste, ki ne morejo opravljati stavčnočlenkih vlog, niso propozicijske, njihov denotat je govorno dejanje ali slovnično razmerje, pomensko jih torej ni mogoče predstaviti strukturalno. Kot smo že omenili, je denotat modifikacijskih (natančneje modificirajočih) besednih vrst – medmeta in (deloma) členska, zakrito govorno dejanje, denotat slovničnih – predložne in vezniške besede, pa slovnično razmerje – prirednost ali podrednost.

¹⁶ Besedne vrste kot metajezikovno sistemizacijo skladske vlog je pod vplivom ženevskih strukturalistov, zlasti Ch. Ballyja, med slovenskimi jezikoslovci razumel R. F. Mikuš (1960; 1972). Skladsko-funkcijski vidik členitve besednih vrst je do določene mere upoštevan v delih J. Toporišiča, kar je zlasti razvidno iz pojmov kot samostalniška, pridevniška beseda, ki na podlagi istih skladske vlog zajema tudi zaimke (npr. 1974/5; 1976: 192–193); vendar pa ostajajo opredelitve kot npr.: »/G/lagoli so besede, ki izražajo dejanje /.../, stanje /.../, potek /.../« (2001: 345).

¹⁷ Samo prislojevalno razmerje, se pravi osebkovo-povedkovo vlogo, omogočajo vsi glagoli, zato je upravičeno govoriti o osebkovi oz. njegovih KPS kot definicijskih za samostalniško besedo. Vloga predmeta, možna samo ob prehodnih glagolih, je z vidika definiranja besednih vrst nerelevantna.

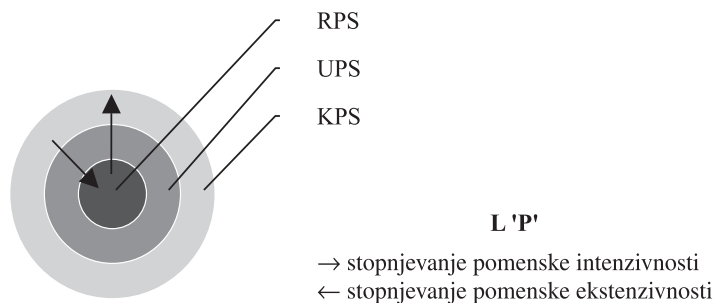
¹⁸ Obe besedni vrsti sodita med eksogene lekseme, se pravi s samostalnikom ali glagolom kot skladskim in pomenskim jedrom; skladsko gre za samostalniški ali glagolski prilastek. – Posebno mesto ima povedkovnik kot dopolnjevalna (skladska) besedna vrsta, ki predstavlja v bistvu (slovarsko)pomenski del povedka; opraviti imamo z dvo- ali večdelnim »glagolom«. – Ostaja odprto vprašanje umestitve povedkovnika med tretjestopenjske stavčne člene; npr. Švedova rešuje vprašanje povedkovnika s pojmom skladski derivati (1970: 304) – kasneje, npr. v Ruski slovnici iz 1980. leta, ta pojem opusti – kar pa ne rešuje problema glede na naš izhodiščni skladsko-funkcijski kriterij delitve besednih vrst sploh. V bistvu gre za dvodelni »glagol« z ločenima vlogama – skladskokategorialno in slovarskopomensko

¹⁹ Zakaj načeloma? Gre za vprašanje krajevnih in časovnih prislovov tipa *tu*, *zgoraj* oz. *sedaj*, *lani*; čeprav je v teh primerih razporeditev v prostoru in času sicer vgrajena v potencialno stavčno poved, se pravi, da je že s propozicijo dana možnost krajevnega in časovnega razporeditve, kar je mogoče dokazati z besedotvorno morfemizacijo zlasti njihovega krajevnega pomena kot *v-pisati* ← *pisati* v, v 'noter', pa je ta možnost za razliko od tipa *doma* konkretizirana šele v besedilu, in sicer glede na konkretne besedilne okoliščine, npr. mesto govorečega, tip *tu*, *blizu*, oz. trenutek govorjenja, tip *sedaj*; njihova besedilna pomenska konkretizacija vpliva na dejstvo, da jih ne moremo predstaviti strukturalno, s pomenskimi sestavinami.

1.2.1.2 Slovarskopomenska vloga KPS

Izhajamo iz spoznanja, da so KPS vez med leksiko v vlogi stavčnih členov in leksiko kot nosilko denotativnega (slovarskega) pomena. Namreč KPS predstavljajo v smislu strukturalnega denotativnega pomena izhodiščno členitev leksike, kot rečeno, npr. spol z živostjo, človeškostjo, pojmovnostjo, števnostjo, osebo izloča sklop samostalnikov, skladijsko vezanih na osebkovo vlogo, vid in slovarska vezljivost (intenca) pa sklop glagolov – skladijsko v vlogi povedka. Med samostalniškimi (osebkovimi) KPS je torej spol tisti, ki pogojuje vse druge, pri (slovanskem) glagolu zaradi svoje morfemske prepoznavnosti pa poleg slovarske vezljivosti še vid. Kot bomo videli, vse druge KPS igrajo večkrat odločilno pomenskorazločevalno vlogo znotraj temeljne stavčnočlenske in s tem besednovrstne opredelitve, znotraj samostalniških pomenov glede npr. na glagolske pomene. Torej tudi znotraj slovarja jezika govorimo lahko o dvojni vlogi KPS (Halliday 1994: 15–16).

Za nadaljnjo opredelitev leksema z vidika pomske strukturiranosti pa sta potrebna še dva slovarskoasociativna nabora pomenskih sestavin – uvrščevalnih (UPS) in znotraj njih še razločevalnih (RPS). Pri tem gre za neke vrste stopnjevanje pomenske prepoznavnosti (pomenske intenzivnosti) leksema do končne nezamenljivosti njegovega denotativnega pomena. Kot je razvidno iz grafa, je torej strukturalni denotativni pomen leksema (L 'P') določen s tremi sklopi pomenskih sestavin, različnih glede pomenske intenzivnosti.

1.2.2 Slovarskoasociativna vloga UPS in RPS²⁰

Različnost vlog UPS in RPS temelji na različnosti pomenske intenzivnosti oz. ekstenzivnosti. Gre za spoznanje, da je s pojmovno širšim, ki ga poimenuje UPS, mogoče razlagati pojmovno ožje.²¹ Tako je npr. *breza* listnato drevo – listavec (UPS), vendar s posebnimi lastnostmi, izraženimi z RPS, ki jo ločijo od vseh drugih listavcev, npr. belo lubje idr. S pomenskimi sestavinami se tako oblikuje temeljni vzorec pomen-

²⁰ Povzeto po Vidovič Muha (2000: 51–77).

²¹ Seveda pa kot dokazuje kognitivno pomenoslovje (Kleiber 1993: npr. 77; Taylor 1995: 257–264) pojmovno širše ni nujno tudi predstavno širše. – Potrebna je neke vrste klasifikacija predstavnosti npr. že v smislu sveta strok, znanosti glede na svet zunaj obeh področij.

ske zgradbe (strukture) leksemov: 'P' = KPS [UPS/_xRPS],²² kar je mogoče brati kot (slovarski) pomen je glede na izhodiščno pomensko besednovrstno (stavčnočlensko) opredelitev s KPS – spol ali vid ali kraj oz. čas (pri prislovih kraja in časa) – definiran z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS), ki je v podredni zvezi (/) z relativno določenim številom (x) razločevalnih pomenskih sestavin (RPS); relativnost števila RPS temelji na vlogi RPS, se pravi na doseganju slovarskopomenske razločevalnosti leksemov znotraj skupne UPS.²³ Slovarski strukturalni pomen, izvorno opredeljen s KPS, temelji na sintagmatskem, se pravi odvisnostnem razmerju med asociativno, torej paradigmatsko nastalimi pojmi, izraženimi z UPS in RPS; sintagmatsko-paradigmatski vidik se je potrdil kot temeljna konstitutivna prvina definicije leksikalnega pomena.

Hierarhizirana dvostopenjskost razmerja pomenskih sestavin leksemov – UPS in RPS – na katero se zaenkrat omejujemo, je torej posledica dveh različnih vlog znotraj leksemkega pomena: UPS opredeljuje pomen z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje in s tem ekstenzivnejše pojmovno-pomensko polje. Posploševanje (ekstenziviranje) pomena je mogoče, dokler se kot edina možna UPS ne pojavi zametek ali glagolski primitiv, besedni množici, ki izražata le KPS, npr. *jazbečar* → *lovski pes* → *pes* → *domača žival* → *žival* → *bitje* → *kar biva /.../*.²⁴

Pomenske sestavine v obeh temeljnih vlogah vzpostavljajo pomenskostrukturne slovarske povezave: UPS omogoča slovarskopomensko razločevalnost s prehodnostjo (odprtostjo) v smislu nad- oz. podpomenskosti – ekstenziviranja oz. intenziviranja pomena leksema, pa tudi s povezovalno vlogo tistih pomenov leksemov, ki sodijo v njeno pojmovno-pomensko polje; RPS vzpostavljajo pomenskorazločevalna razmerja med pomeni leksemov s skupno UPS, npr. *pes*: *lovski pes* – RPS so določene glede na *hišni pes*, *lavinski pes* idr.; *hišni pes* – RPS so določene glede na *lovski pes*, *lavinski pes* idr.²⁵

Naj povzamemo: obvestilna moč pomenskih sestavin, ki tvorijo slovarski pomenski vzorec, je odvisna od mesta oz. vloge, ki jo imajo v pojmovno-pomenski strukturi leksema, skratka od razsežnosti (ekstenzivnosti) pojmovno-pomenskega polja, ki ga pokrivajo.

Lahko sklepamo, da je razmerje nad-/podpomenskosti (hiper-/hiponimije), v širšem smislu nad- podrednosti, temeljno urejevalno načelo slovarja kot refleksa načina mišljenja oz. abstraktnih procesov mišljenja in s tem v veliki meri tudi dejan-

²² Gre za dopolnjeni vzorec glede na prvo objavo (Vidovič Muha 1988: 26).

²³ Več tudi o vlogi pomenskih sestavin pri oblikovanju najmanjših in največjih pojmovno-pomenskih polj v SLP (zlasti 59–64).

²⁴ Tip hierarhične strukturiranosti besedišča v obliki drevesnega modela predstavlja J. Lyons (1980: 305–311). Pomembno je spoznanje o prehodnosti med posameznimi besedami (leksemi), ki so v medsebojnem hierarhičnem nad-/podpomenskem razmerju.

²⁵ Predstavljeni tip slovarskega pomena je seveda strukturalni. Za verodostojnost pomenoslovnega strukturalizma je dragoceno dejstvo, da tudi spoznanja kognitivne (slovarsko)pomenoslovne teorije naj-sibo na ravni prototipskosti ali na ravni modela nujnih in zadostnih pogojev kljub kritičnosti posredno utrpajo veljavnost spoznanj strukturalnega slovarskega pomenoslovja kot tiste znanosti, ki je sposobna prek strukturiranosti jezika v veliki meri odsevati strukturiranost sveta samega (več v Vidovič Muha 2000: npr. 47–51).

ske urejenosti sveta. Na omenjenem razmerju temelji torej slovarski pomen, njegov metajezikovni izraz – razlaga – dveh skupin hierarhično različnih pomenskih sestavin – UPS v nadpomenski vlogi in RPS v vlogi slovarskopomenske prepoznavnosti konkretnih pomenov posameznih leksemov.

Zanimivo je, da je mogoče izločati odvisnostna pojmovna razmerja – slovarsko izražena z nad-/podpomenskostjo, ne samo znotraj pojmovnega sveta posameznega pomena leksema, ampak tudi med pomeni posameznega večpomenskega leksema: motivirani pomen leksema *mož*, sopomenka *moški*, izražen z zvezami kot *Četa je štela dvajset mož*, je vsebovan, vendar neopomenjen, se pravi neopredeljen s pomenskimi sestavinami, v motivirajočem pomenu 'odrasel človek moškega spola': UPS motiviranega pomena postane tako celotni motivirajoči pomen, torej 'mož¹' z dodano in sedaj opomenjeno RPS 'kot član določene vojaške enote'. Seveda pa je obravnavano pomensko razmerje tudi medleksemsko, npr. *Bor je iglavec*.

Po pričakovanju je nad-/podpomensko razmerje zasnovano na enosmerni zajetosti – inkluziji (Lyons 1980: 300–305), kar je mogoče dokazati s Hallidayevimi identificirajočimi stavki (1994: 122) kot *Češnja je drevo* ali *Jazbečar je lovski pes*; *Lovski pes je pes* itd. Stavki sodijo med absolutno resnične trditve – absolutne v smislu kategorialne nezaznamovanosti časa (oblika sedanjika), tudi naklona (oblika povednika). Razumljivo je torej, da sta osebkovo-povedkovi prvini nezamenljivi, npr. **Drevo je češnja*. Pojem pomenske zajetosti, ki je lasten nadpomenskemu leksemu, temelji na dejstvu, da nadpomenska vsebuje vse lastnosti, katerih nosilci se pojavijo na ravni podpomenskih leksemov.

1.2.3. Slovarskopomenski doseg UPS in RPS

Pomenske sestavine UPS in RPS so vgrajene v oba temeljna vidika strukturalno definirane slovarskega pomena – sintagmatski in paradigmatski. Svojo pomenvotvorno in pomenskorazločevalno vlogo opravljajo na vseh področjih slovarskopomenskega dosega:

(a) Ločujejo med dvema temeljnima poimenovalnima množicama – občnimi in lastnimi imeni: prve načeloma določa pomenskosestavinska zgradba, druge samo besedilna funkcionalnost – poimenovalnost posameznega;

(b) Ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja* – (pogovorno) *rdečka*, *nedovršni glagol* – *nedovršnik*, *strojni inženir* – *strojnik*, od večleksemskih, prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*, *zgornji sosed*, *očetov klobuk*, *drugi otrok (v družini)*: prve določa dejstvo, da so en leksem, zato vzpostavljajo strukturalno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima pomen besede, drugi nimajo te lastnosti, se pravi, da so vedno zveza najmanj dveh leksemov;

(c) Kot slovarskopomenske enote določajo ne samo prepoznavnost, ampak v veliki meri tudi formalizacijo tipov pomenske različnosti, se pravi tipov večpomenskosti leksema: tako za pomensko vsebovanost velja, da se celotni motivirajoči pomen pojavi kot UPS v motiviranem (gl. primer *mož* zgoraj), za leksikalizirano sinekdoho velja samo preureditev vlog pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajočega, npr. *hruška* (1) UPS drevo, RPS s /.../ sadežem, (2) UPS sadež, RPS

drevesa, za metonimijo uvedba nove UPS v motiviranem pomenu, na ravni RPS je celotna pomenska zgradba motivirajočega pomena, npr. *svila* (1) UPS vlakna, RPS iz kokonov sviloprejke, (2) UPS tkanina, RPS iz svile (1) (SLP: 111–157); za leksikalizirano metaforo je mogoče reči vsaj to, da se členi na dva tipa: pojmovni svet UPS-a motivirajočega pomena se v motiviranem ohrani ali spremeni, tip (a) *klepetulja* (1) UPS ženska, RPS klepetava, (2) slabšalno ženska sploh; (b) *osel* (1) UPS žival, RPS /.../, (2) slabšalno UPS človek, RPS /.../.

(č) Med pomeni različnih leksemov (SLP: 157–186) so nosilci:

(1) pomenske enakosti – sopomenskosti (sinonimija), ki jo lahko z vidika denotativnega pomena opredelimo kot pojav prekrivanja pomenskih sestavin tako na ravni izbire kot hierarhije, se pravi določitve UPS glede na RPS, ob hkratni različnosti glasovne/črkovne podobe; gre za reference različnih izrazov z istim denotatom, tip *bab-i – bab-ica – stara mama*,

(1a) podobnosti, kot je nadpomenskost – podpomenskost (hipernimija, hiponimija), vzporedna podpomenskost (kohiponimija),

(2) pomenske različnosti – protipomenskosti (antonimije), v Lyonsovem smislu skrajnostne (polarne), določene s t. i. srednjo vrednostjo, tip *velik – (srednji) – majhen*, dopolnjevalne (komplementarne), tip *moški – ženska*, usmerjene (vektorske), tip *priti – oditi*, zamenjavne (konverzivne), ki vpliva na členitev po aktualnosti, tip *dati – dobiti*; sem sodi še raznopomenskost (heteronimija),

(3) enakoizraznosti (homonimije), kjer gre za prekrivnost glasovne/črkovne jezikovne danosti ob različnem pomenu najmanj dveh leksemov; gre za reference istih izrazov z različnimi denotati, tip *boks* 'usnje', *boks* 'prostor', *boks* 'šport';

(d) na medjezikovni ravni omogočajo prepoznavanje kalkiranja, in sicer tako denotativnih kot pomenskih kalkov: pri prvih gre za odsotnost denotata v jeziku prejemniku, pri drugih za ohranjanje izbire in hierarhije pomenskih sestavin izvirnega jezika, tip *Wortschatz – besedni zaklad : besedišče* ali *Hochofen – visoka peč : plavž* (SLP: 11–17).

2 Vpetost KPS v pomensko zgradbo leksema

2.1 Na metajezikovni ravni se KPS vgrajuje v UPS, se pravi v slovarsko razlago leksema, pri čemer se ohranja razvidnost definicijske skladenjskofunkcijske vloge KPS, npr. osebke, se pravi samostalniške KPS ostajajo samostalniške tudi na ravni UPS; metajezik razlage je strukturalni – podredna (nestavčna) besedna zveza s skladenjskojedrno UPS, tip *človek* UPS 'bitje', RPS 'ki je sposobno misliti /.../'. Ko gre npr. za povedkovo(določilno) vlogo prvotnega samostalnika, tip (*Sosed*) *je (zelo) človek*, kjer je *človek* v vlogi pomenskega dela povedka, se glagolska vloga izvirnega samostalnika, sedaj povedkovnika, kaže v slovarskem metajeziku (do določene mere tudi v SSKJ) v stavčnem tipu slovarske razlage, se pravi v opustitvi strukturalne s pomenskimi sestavinami kot v primeru (*Sosed*) *je človek – biti človek* '/Kdo/ izraža /izražati/ pozitivne vrednote koga' (osebkevega samostalnika). – Sicer pa je KPS spola znotraj UPS v metajezikovni opredelitvi (razlagi) samostalnika glede vrste spola

(moški, ženski, srednji) nerelevantna, tip *moški* 'oseba (UPS) moškega spola', *drevo* 'rastlina /.../'; pri razlagi glagola pa se ohranja vidsko nasprotje kot *brati* 'razpoznati (UPS) /.../' : *izbrati* 'odločiti se (UPS) /.../'.²⁶

2.2 Glede na vlogo KPS pri pomenski opredelitvi leksema je mogoče samostalniške (osebkov) KPS ločiti na dve skupini: v celoti prevzemajo vlogo UPS-a, ko je ta zaimenska, v vseh drugih primerih se v UPS vgrajujejo, npr. *učitelj* 'kdor (tisti, ki) /.../', enako načeloma vsi poklici, tudi medosebna razmerja ipd., tip *prijatelj* 'kdor je s kom v iskrenem, zaupnem odnosu /.../', *sovražnik*; oziralni zaimek *kdor* z oznako človeško, sam slovnično moškega spola, tudi dejansko zajema le poimenovanja moškega spola oz. natančneje – poimenovanja za moške osebe, tip *učitelj*, *sodnik*, *prijatelj*; prepoznavanja spola bi omogočila šele razvezava v njegove izvorne sestavine: *kdor* ← 'tist-i/-a, ki' /.../, npr. *učiteljica* 'ženska, ki (tista, ki) /.../'. Vse, kar nima oznake človeško, je, ko gre za funkcijo UPS-a, označeno z oziralnikom kar, formalno srednjega spola: *kar* ← 'tisto, ki /.../'. Sem sodijo vsa poimenovanja z oznako konkretno, seveda če ne gre za človeško, in pojmovno, npr. *bitje* 'kar živi ali je mišljeno kot živo', *stvar* 'kar je, obstaja, ali se misli, da je, obstaja /.../', *stanje* 'kar je v kakem času /.../', *pojavnost* 'kar se kaže in je čutno zaznavno' ipd. UPS, ko je prekrivna s KPS, izraža torej samo razločevanje med človeško⁺ in človeško⁻, kdor glede na kar.

2.3 Ko se samostalnik pojavi v predikativni vlogi (kot povedkovo določilo), KPS spola in z njim druge osebkove KPS izgubijo svojo vlogo oz. ta vloga je odvečna, saj je podatek o spolu izražen že s samostalnikom v osebkju;²⁷ prvotni samostalnik, sedaj povedkovnik, skupaj z vezjo privzame glagolske lastnosti, kar se formalno kaže npr. z možnostjo stopnjevanja: *Težko ga poslušam, je zelo učitelj-0* 'učiteljski, zelo uči-0' (Isačenko 1954: 358–382; Kozlevčar 1968).²⁸ Pomen izvornih samostalnikov v povedkovem določilu povedkovnikov se omeji na izražanje lastnosti, dejavnosti, stanja (glagolski pomen), nosilec, vršilec (dejanja, lastnosti ipd.) je izražen z osebkovim samostalnikom.²⁹ Da izvorni samostalnik v povedkovem določilu sodi kot drugotni povedkovnik v povedkov sklop, dokazuje tudi njegova prisojevalna nemoč: kot je že iz slovenskih slovnice znano, na vezni glagol s svojimi imenskimi kategorijami vpliva lahko le osebkov samostalnik, npr. *Sosed je (bil) lisica* : *Lisica je (bila) sosed*.³⁰

²⁶ Zdi se, da ima odločilno vlogo pri ohranjanju prepoznavnosti vrste KPS besedotvorna morfematika, vidska morfema – predposki in priponski, ne samo z vidsko, ampak tudi z besedotvorno vlogo.

²⁷ Tu seveda ne moremo govoriti o nezaznamovanosti z vidika spola (gl. dalje), ampak o odvečnosti (redundanci) te kategorije.

²⁸ Pridevniki kot *učiteljski*, *človeški* v povedkovem določilu so izvorno lastnostni, sicer pa drugotni povedkovniki; v obeh primerih jih določa KPS stopnje: *zelo učiteljski*, *zelo človeški*. – Sicer pa tip (*zelo učitelj*) v povedkovem določilu je po pričakovanju pojmovni, v izvorni, osebkovi vlogi človeško⁺.

²⁹ Pri povedkovniku, ki je nastal iz samostalnika, odpove tudi (pod)kategorija človeško (č^{+/}), kar se lepo vidi iz dopolnjevanih vprašanj, tip *Kdo (č⁺) je tvoj sosed* : *Kaj (č⁻) je (dela) tvoj sosed*: prvo vprašanje zahteva v odgovoru osebkovo vlogo, npr. *Učitelj (je moj sosed)*, drugo povedkovodoločilno, npr. (*Moj sosed je učitelj*); (pod)kategorija človeško (č⁺) – ustreznik v zaimku kdo – za »samostalnik« v povedkovem določilu ne velja.

³⁰ Mogoče bi bilo razmišljati o vidskih lastnostih povedkovega (zloženega) glagola, o njegovih zunanjih, ne samo notranjih vezljivostnih lastnostih; o slednjih z veliko gradiva A. Žele (2001: npr. 143–147).

Leksikalizacija npr. metaforičnih, po definiciji torej tvorjenih pomenov samostalnika načeloma poteka prek stavka, se pravi prek povedkovnikov oz. povedkovodoločilne vloge, npr. *Direktor je (kot) osel* 'neumen kot osel'.³¹ Šele prehod v stavčnočlensko vlogo osebkva, ev. predmeta, npr. *S tem oslom se nima smisla pogajati*, ali *Samo osli so se strinjali*, je dokaz za popolno leksikalizacijo tvorjenega (motiviranega) pomena; sprememba (pod)kategorije živo v (pod)kategorijo človeško utemeljuje nov, motiviran pomen. Izvorni (osebkov) samostalnik npr. *osel*, *lisica*, je v povedkovem določilu tako kot vsi povedkovniki označen z (glagolsko) pojmovnostjo – pojmovno⁺. Lahko povzamemo: vsi povedkovniki, tudi tisti, ki so nastali iz prvotnega samostalnika, so samo pojmovni, se pravi, da ne ločijo nasprotja pojmovno – konkretno.

2.4 Vsaj deloma je bilo že doslej razvidno, da KPS igrajo pomembno vlogo tudi znotraj pomenske členitve istega leksema. Temu velja tudi naše nadaljnje razmišljanje.

Vendar preden preidemo na vprašanja vpliva KPS na pomensko različnost, velja razčistiti razmerje med zaznamovanostjo in nezaznamovanost, ko gre npr. za KPS spola, pa tudi drugih kategorialnih lastnosti (Jakobson 1964: 347). Gre za dejstvo, da je tudi pri KPS nujno ločevati med obliko in pomenom (funkcijo): npr. KPS, vezana na obliko za moški spol, lahko dejansko izraža moški spol ali pa o spolu nič ne pove; vendar tudi slednje, torej nezaznamovanost, je potrebno razumeti kot prisotnost in ne kot odsotnost KPS. Pojem nezaznamovanosti pomeni torej nerelevantnost, nevtralnost določene kategorije, ne pa, npr. v zvezi z obliko za moški spol, odsotnost informacije o ženskem.³²

V obravnavanem okviru se bomo z nekaj primeri vpliva KPS na večpomenskost dotaknili predvsem prvostopenjskih stavčnih členov, se pravi osebkovega samostalnika in povedkovega glagola; samo deloma bo predstavljen pomen (drugostopenjskega) prislova zunanjih okoliščin in tretjestopenjskih – prislova notranjih okoliščin in pridevnika.

2.4.1 Razmerje med KPS živo in človeško, tudi med konkretno (pojmovno) in človeško je pomembno izhodišče za večpomenskost, temelječo na antropocentričnem vidiku, ki je lahko podlaga za metaforično večpomenskost; tako je motivirajoči pomen (1) zaznamovan s KPS živo⁺, motivirani (2) s KPS človeško⁺, že omenjeni tip *osel* (1) živo⁺ 'domača žival z dolgimi uhlji /.../' → (2) (konotativno) slabšalno človeško⁺ 'omejen, neumen človek'; motivirajoči pomen (1) je zaznamovan s konkretno (pojmovno), motivirani (2) s človeško⁺, tip *hlod* (1) konkretno 'odžagano, debelejšo deblo brez vej', → (2) (konotativno) slabšalno človeško⁺ 'neroden, okoren človek'. Primer antropocentričnosti pri metonimični večpomenskosti: *violina* (1) konkretno 'godalni instrument /.../' → (2) človeško⁺ 'violinist'.³³

³¹ Izloča se torej samo ena z antropocentričnega vidika izbrana lastnost živali za oznako človeka; v povedkovodoločilni vlogi torej (še) ne gre za celovito identifikacijo človeka z (določeno) živaljo. Temu primerno nižja je npr. tudi stopnja žaljivosti.

³² Trditev J. Toporišiča (2001: 266), da je »/m/oški spol«, verjetno oblika za moški spol, »/.../ slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu«, ne ustreza predstavljenemu pojmu nezaznamovanosti

³³ Vsi zgledi so načeloma iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1979, 1985, 1991).

Števnost kot osebkova KPS je določena z možnostjo prilastkove vloge glavnih števnikov števnost⁺ glede na števnost⁻, če tovrstni prilastki niso možni (MČ 2, 1986: npr. 114). Med slednje sodijo snovni in pojmovni samostalniki ter samostalniki, ki kot pomenska skupina poimenujejo skupno, npr. *vino, moka; mladost, veselje; vejevje, srnjad* (Toporišič 1976: 210). V zvezi s števnostjo so skladijsko zanimivi snovni samostalniki, ki poimenujejo sadeže, sadje oz. plodove sadnega drevja glede na užitne plodove sploh: dosledno so neštevni v primerih, ko so (potencialna) podstava snovnim pridevnikom, se pravi, ko jih je mogoče vezati na povedkovodoločilno vlogo, ko so torej povedkovniki, npr. *Sok (ki je) iz ananasa* → *ananasov*,³⁴ sicer so lahko tudi števniki, npr. *Dva krompirja sta gnila* kot *Dve drevesi se sušita*, vendar *Krompir je drag* kot *Sladkor je drag*. – Pridobitev števnosti prvotno neštevni samostalnikov lahko motivira nov pomen: npr. neštevni pojmovni samostalni *hudoba* – v svoji *hudobi je bil slep* – 'lastnost', s pridobitvijo števnosti preide med konkretne (pojmovno-) samostalnike, lahko natančneje določene še s KPS človeško s pomenom nosilca lastnosti: *hudobe* – *imeti opravka s hudobami* 'hudobneži'.

Oseba kot kategorialna lastnost samostalniške besede³⁵ je neposredno vezana le na 1. in 2. osebo – tvorni prvini govornega dejanja, kjer gre, kot rečeno, vedno za človeka, določenega z osebnim lastnim imenom; 3. oseba je lahko vse, kar opravlja vlogo osebkova, torej vse, kar sodi med občna in lastna imena – pri osebnih lastnih imenih seveda le, če ne gre za 1. ali 2. osebo. V tem smislu je 3. oseba pomensko najbolj splošna (ekstenzivna), na ravni KPS jo tudi formalno določa spol. – Kot od (slovnicega) spola odvisno oblikovno vedenje besede v besedilu se je izkazala sklanjatev.³⁶

Kot smo posredno že omenjali, velja za pojmovnost, da je morfološko izražena pri dveh pomenskih skupinah po navadni izpeljavi tvorjenih samostalnikov, in sicer pri tistih, katerih priponsko obrazilo izkazuje pomen povedja – gre za dejanje, lastnost, stanje, npr. *skok-0, bel-ina, hudob-ija*, ali pomen časovnih okoliščin – čas dejanja, čas, ko je kaj, npr. *že-tev, mlad-ost*. Ugotovili smo že, da je povedkovnik, ki je po izvoru iz samostalnika, lahko samo pojmovni: nasprotje med konkretno – pojmovno, značilno za samostalni, je tudi pri povedkovniku, nastalem iz samostalnika s KPS konkretno (pojmovno-), izgubljena.

³⁴ V množinski obliki so v primerih, ko gre za sadeže, in edninski, ko gre za plodove – tako primerjalno z ruščino tudi A. Derganc (1991); – v zvezi z edninsko obliko je treba dodati še ekzotične sadeže, npr. *hruškov, jagod-ovl-ni, jabolč-ni (sok) – kivi(j)-ev, ananas-ov, mang-ov (liker) – krompir(j)-ev, fižol-ov, grah-ov (pire)* ← (sok (ki je) iz hrušk, jagod, jabolč – liker (ki je) iz kivija, ananasa, manga – pire (ki je) iz krompirja, fižola, graha.

³⁵ Tu se pojavlja vprašanje upravičenosti uvrščanja osebe med KPS, torej med slovarske enote. Osebni zaimki kot leksemi imajo lahko besedilno realizacijo s predvidljivimi izjemami v končniškem morfemu osebne glagolske oblike, tip *Piše-m*, kar pa ne spremeni dejstva, da so to vendarle leksemi – globinsko osebni zaimki. Iz osebne glagolske oblike izhaja tudi pravilo, ki ga je mogoče prenesti v slovar kot KPS, da so vse samostalniške besede, tudi zaimki tipa *kdo, kaj*, tretjeosebni (Toporišič 1976: 207). Spreminjanje te KPS prav tako lahko vpliva na spreminjanje leksikalnega pomena.

³⁶ Smiselna delitev sklanjatvenih vzorcev po spolu (Toporišič 1976: 213–236) posredno navezuje tudi to kategorialno slovarsko lastnost na spol.

2.4.2 Posebnost glagola je v tem, da intenčnost (usmerjenost) glagolskega dejanja³⁷ kot njegova KPS znotraj morfemske strukture glagola ni izražena za razliko od vida, ki je lahko izražen predponsko (dovršnost) ali (glagolsko)priponsko (nedovršnost).³⁸ – Vid kot izražena slovarskokategorialna lastnost glagola, kot KPS glagola, ki zajema enako kot intenčnost celotno glagolsko množico, se v slovarjih (tudi SSKJ) upravičeno pojavlja kot besednovrstna opredelitev.³⁹ S formalnima nosilcema tega podatka – glagolsko pripono – priponskim obrazilom, če gre tudi za besedotvorno vlogo – in predponskim obrazilom je podlaga za besedotvorno razložljive danosti, tip *pod-pisati* ← pisati [pod], [] 'spodaj' → pod-, -pisati; pri besedotvorno razložljivi glagolski priponi, se pravi, da gre za vrednost priponskega obrazila, gre za besedotvorno razložljivost vrst glagolskega dejanja, tip *dvig-ova-ti* ← [večkrat] dvig[-ni]-ti, [] → -ova(-ti), dvig-, kratnost dejanja, lahko pa tudi iztekanje dejanja, tip [delati, da] dvig[-ne]-mo, [] → -ova(-ti), dvig-.

Intenčnost glagolskega dejanja omogoča torej tvoriti stavčno poved vsaj z minimalno zapolnitvijo delovalniških (aktantskih) mest, se pravi z aktualizacijo levega (osebkovega) delovalnika in s tem s sposobnostjo tvorbe najmanjšega možnega besedila. Tudi t. i. sintetični stavek⁴⁰ tipa *Grmi, Dežuje*, je nosilec vseh kategorialnih lastnosti, ki opredeljujejo povedek: izraža KPS vida in skladijske kategorialne lastnosti, kot so čas *Je/Bo grmelo, deževalo* in naklon kot *Bi grmelodeževalo*. V teh primerih lahko upravičeno govorimo o neizraženem, zakritem, morda še boljše – notranjem delovalniku (aktantu), katerega formalni pokazatelj je edninska tretjeosebna glagolska končnica.⁴¹

Vežljivostna zmožnost (intenčnost) glagola je obvezno najmanj levodelovalniška, pri čemer je levi delovalnik (aktant), kot rečeno, lahko notranji (zakrit, neizražen), tip *Grmi*, ali zunanji (izražen), tip (*Sosed*) *spi*; delovalnik je seveda lahko tudi desni, enomestni oz. dvo- ali večmestni, tip *zidati, kupiti, komu kaj*. Spreminjanje glagolske intenčnosti in s tem spreminjanje stavčnega vežljivostnega vedenja glagola lahko že

³⁷ Kot je znano, intenčnost glagola izraža njegovo potencialno vežljivostno (valenčno) sposobnost, realizirano v besedilu – stavčni povedi (Daneš, Hlavsa a kol. 1981: npr. 15; MČ, 3, 1987: 132–135; MČ, 3, 1987: 9–10, 22–37).

³⁸ Seveda pa spreminjanje vidskih lastnosti – tvorba dovršnikov ali nedovršnikov – lahko vpliva na spreminjanje vežljivostnih lastnosti, saj so vidski morfemi načeloma tudi besedotvorni (obrazilni).

³⁹ Trditev velja seveda za slovanski glagol, ki ima sposobnost izražanja poleg besedilnega – relativnega časa še slovarki (jezikovnosistemski) čas.

⁴⁰ Izraz sintetični stavek, ki naj bi formalno nerazločevalno zajemal prostor in čas – osebkov (samostalniški) in povedkov (glagolski) pomen npr. v indoevropskih jezikih, je povzet po strukturalistični interpretaciji izvora jezika (Mikuš 1946; 1960). Gre za spoznanje o sporazumevalni vlogi jezika, vgrajeni že v njegov izvor; jezik izvorno aktualizira čas in prostor vedno skladno s sporazumevalnim učinkom, se pravi ne glede na obliko izražanja obeh determinirajočih aktualizacij bivanjske danosti (Vidovič Muha 1994).

⁴¹ Pojem »prisojevalne nevezljivosti« slovenskega glagola (Toporišič 1992: 351) za tip *Grmi* se pri A. Žele (2001: 74–75; 2003: 11) odpira, skladno s »češko vežljivostno teorijo«, v pojem »formalno stavkotvorno razmerje« »brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije« (2001: 75). O razmerju med pomenom in strukturo stavka oz. o razmerju med stavkotvornimi prvinami s formalnega in pomenskega vidika prim. S. Karotak (2001: 117–1220). – A. Žele je podala tudi dober pregled obravnave vežljivosti znotraj slovenskega jezikoslovja in predstavila teorije evropskih vežljivostnih šol – nemške, češke, ruske (2000: 245–264; 2001: 21–69).

na ravni prehoda notranjega delovalnika v zunanjega vpliva nazaj na glagol v smislu spreminjanja njegove pomenskosestavinske zgradbe in s tem seveda na večpomenskost (določenega) glagola. *Deževati: Zunaj dežuje* 'padati iz oblakov v obliki vodnih kapelj' – Vodne kaplje padajo (iz oblakov) : *Kamenje je kar deževalo* 'v veliki količini padati' – Kamenje pada. Vzemimo za primer še glagole čutnega zaznavanja, za katere lahko rečemo, da so v izhodiščnem pomenu samo levovezljivi, izražajo sposobnost oz. lastnost človeka za določeno dejavnost – biti sposoben npr. zaznavati s sluhom, vidom glede na konkretizacijo te sposobnosti, npr. *Otrok že sliši, vidi; Po operaciji spet vidi : Ga že vidim, slišim*. V širšo skupino tovrstnih glagolov lahko uvrstimo še pridobitev znanja, torej znati (naučiti se česa in potem znati); v tem primeru je sposobnost posledično stanje, npr. *Otrok že plava, piše, bere*, kot uresničitev te sposobnosti tudi z eventualnim desnim delovalnikom, npr. *Berem zanimivo knjigo*.

Vežljivostno so zanimivi tudi glagoli, tvorjeni s predponskim obrazilom, katerega sestavina skladenjske podstave⁴² je krajevni prislov. Vsi ti glagoli imajo leksikalizirano krajevno prislovnodoločilno umestitev, v skladenjski podstavi tako tvorjenega glagola izraženo vedno s prostim glagolskim morfemom, načeloma homonimnim s predlogom, npr. *Dim se po-leže* ← leže po (čem), po 'zgoraj'; *Neznanec v-stopi* ← stopi v (kaj), v 'noter'; (*Kdo*) *po-lijе juho* ← lije juho po (čem), po 'zgoraj'. Desni udeleženelec, lahko tudi kateri izmed desnih udeležencev, v teh primerih ni leksikaliziran; če je potrebno, se aktualizira v besedilu, je besedilni. V grobem je tu mogoče ločiti vsaj dva tipa načeloma besedilne vežljivosti: (1) Leksikaliziran krajevnoprislovni pomen predpanskega obrazila se konkretizira v besedilu; v tem primeru ohrani predpansko obrazilo, če je razvrščeno na nedovršniško podstavo, samo vidsko vlogo – vpliva na dovršnost, njegov krajevnoprislovni pomen pa se besedilno konkretizira v obliki prostega glagolskega morfema, tip *poleči po*, npr. *Dim se poleže po prostoru, vstopiti v*, npr. *Neznanec vstopi v sobo, polito po*, (*Kdo*) *polije juho po mizi*; (2) krajevnoprislovni pomen predpanskega obrazila iz različnih razlogov besedilno ni aktualen; v besedilu se konkretizira kateri izmed drugih prostih glagolskih morfemov s krajevnoprislovnim pomenom, tip *po-mesti (kaj) pod (stopnice)*, *za-/po-tlačiti (kaj) v (usta)*, torej *mesti (po čem) pod*, *tlačiti (za čem, po čem) v*. Če priznavamo leksikaliziranost krajevnoprislovnega pomena v predponskem obrazilu glagola, razumemo tudi večkrat omenjano dejstvo, da so glagoli s predponskim obrazilom lahko vežljivostno siromašnejši (npr. ČM 1, 1986: 392).⁴³

⁴² Skladenjska podstava je besedotvorni pojem; gre za nestavčno podredno besedno zvezo (s predvidljivo izjemo) katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine je mogoče pretvoriti v smiselno zvezo morfemov – tvorjenko (Vidovič Muha npr. 1988: 183).

⁴³ Več o vežljivostnih spremembah glagolov s predponskim obrazilom, tudi z vidika zakritih ali izraženih desnih delovalnikov in s tem seveda vsaj posredno o vplivu spreminjanja vežljivosti na leksikalni pomen prim. A. Vidovič Muha (1993); na podlagi celotnega gradiva iz SSKJ je v razpravi prikazano vežljivostno razmerje med tvorjenim glagolom s predponskim obrazilom, skladenjskopodstavnim z obveznim prostim glagolskim morfemom in netvorjenim glagolom brez prostega morfema. – Sicer pa imamo v slovenščini v zvezi z vežljivostjo sploh in posebej v zvezi z glagolsko vežljivostjo dve tudi gradivno izjemno bogati monografiji A. Žele (2001; 2003). Po pričakovanju izhajata iz stavčnih pomensko-strukturnih vzorcev, kjer so upoštevani tudi prosti glagolski morfemi, verjetno pa bi bilo koristno še izstopiti iz stavčnega vzorca in tipološko pritegniti k t. i. obvezni vežljivosti (npr. 2001: 89–94, 2003: 34–35) v smislu leksikaliziranosti, torej pomenske abstraktnosti, obravnavana vzorca.

2.4.3 Z vidika KPS nam kot drugostopenjski stavčni členi ostajajo zanimive samo prislovne besede, ki izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja – kraj in čas. Kot smo ugotavljali, obe podmnožici v celoti sodita tudi med propozicijske sestavine povedi in kot taki sta nosilki kategorialne lastnosti, natančneje KPS.⁴⁴ – Pri prislovni besedi zunanjih okoliščin gre za možnost prostorske in časovne umestitve glagolskega dejanja, ki je slovarsko lahko konkretizirana, če je prislov nastal načeloma iz predložnega samostalnika, tip (*Stanuje*) *doma* 'na domu', (*Dela*) *ponoči*, *zvečer* 'v noči, večeru – ko je noč, večer', sicer pa odvisna od prvin govornega dejanja oz. sobesedila, npr. *tu* – *Naj ostane tu* 'kjer je govoreči', *sedaj* – *Sedaj ne utegne* 'v trenutku govorjenja'. Krajevni prislovi, katerih pomen je odvisen od mesta govorečega oz. sobesedilnih okoliščin, so lahko izraženi ali zakriti: samo izraženi se načeloma lahko družijo s prislovi stopnje in motivirajo pridevnik, tip *čisto zgoraj*, *spodaj* – *čisto zgornji*, *spodnji*; zakriti krajevni prislovi pa se lahko pojavljajo kot prosti glagolski morfemi, z glagolom tvorijo leksikalizirano ali prosto (neleksikalizirano) besedno zvezo (prim. zlasti Žele 2001: 82–101), tip *biti ob denar* 'zgubiti ga : *biti ob drevesu* 'zraven drevesa', vendar kot smo tu videli, gre tudi za predponsko obrazila glagola, tip *na-sesti* ← *sesti* na, na 'zgoraj'.

2.4.4 Stopnja oz. sposobnost stopnjevanja zaznamuje jedro obeh razvijajočih, se pravi prilastkovih stavčnih členov – pomensko skupino lastnostnih prislovov in lastnostnih pridevnikov, v celoti pa dopolnjujoči – povedkovodoločilni stavčni člen – povedkovnik.

S slovarskokategorialnega, se pravi stavčnofunkcijskega vidika je torej pri prislovni besedi potrebno ločiti skupino, ki se pojavlja v vlogi razvijajočega stavčnega člena, neke vrste »modifikatorja« glagolskega dejanja, ki izraža notranje okoliščine glagolskega dejanja, od prislovne besede, ki izraža zunanje okoliščine. Prilastkovi prislovi se lahko razvrščajo samo ob glagol, npr. *dobro*, *lepo pisati*, ali, če so prislovi stopnje, kot je znano, ob vse besedne vrste, ki lahko izražajo različno razsežnost, intenzivnost česa, pri glagolu npr. dejanja kot *močno/zelo jokati*, lastnosti pri pridevniku kot *zelo dober* (*človek*), stopnje dejanja pri prislovu kot *zelo/čisto malo* (*jokati*), stopnje lastnosti, stanja ipd. pri povedkovniku kot *zelo/precej všeč*, (*biti*) *zelo/precej človek*, (*biti*) *zelo/precej mraz/mrzlo* ipd.; kot razvijajoči členi pridevnika ali drugega prislova so lahko pretvorljivi tudi v (modifikacijsko) obrazilo pridevnika oz. prislova kot *bolj lep* – *lep-ši*, *bolj lepo* – *lep-še*, *izredno lep* – *pre-lep*. Prislovi, ki razvijajo glagol, so nastali iz lastnostnih pridevnikov kot *lepo pisati*, iz pravih vrstnih pridevnikov kot *ambulantno pregledati*.⁴⁵ Stopnjujejo se lahko samo lastnostni prislovi, skladno z izvornimi lastnostnimi pridevniki.

⁴⁴ Kraj in čas sta tudi besedotvornopomenski propozicijski prvini – enako kot povedje in potencialni prvi, četrti in šesti delovalnik; npr. v SSKJ se pojavljajo kot samostojna gesla z eksplicitno besednovrstno oznako za razliko od lastnostnih in vrstnih prislovov, nastalih iz pridevnikov, ki so podgesla ustreznih pridevnikov.

⁴⁵ Uvrstitev t. i. vrstnih prislovov (nastalih iz pravih vrstnih pridevnikov) med tiste, ki izražajo notranje okoliščine glagolskega dejanja je vprašljiva, saj so tovrstni prislovi kot njim ustrezni pridevniki nastali iz krajenoprislovnih besednih zvez, npr. *ambulantno pregledati* 'pregledati v ambulanti'. V tem trenutku ostaja vprašanje odprto.

Znotraj pridevniških prilastkov naj v tem kontekstu opozorimo samo na pojav, zanimiv s slovarskopomenskega vidika: lastnostni pridevnik namreč lahko privzame sposobnost izražanja stopnje – njegov denotat je enak denotatu prislova stopnje. Tak pridevnik formalno sicer ohranja svoje pridevniške lastnosti, ujemalnost,⁴⁶ pomensko pa je vezan samo na izražanje najvišje razsežnosti lastnosti, ki jo poimenuje samostalniško jedro; dejansko opravlja vlogo prislova stopnje in kot tak je nesposoben prehoda med povedkovnike; gre za primere kot *čista laž*, *golo dejstvo*, *pravi konstrukt* ipd.; nikakor torej **Laž je čista* itd.⁴⁷

3 Sklepna misel

Za slovarski pomen, ki ga lahko predstavimo strukturalno, je pomembno, da so posamezne stavčnočlenske vloge določene s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, ki jih realizirajo besedne vrste. Slovar in slovnica sta se potrdila kot metajezikovna fikcija dejansko neločljive celote, ki ji pravimo jezik.

LITERATURA

- DANEŠ, F., Hlavsa Z a kol., 1981: Větné vzorec v češtině. Praha: Československá akademie věd.
- DERGANC, A., 1991: O (ne)števnosti poimenovanj za zelenjavo, sadje in jagode v slovenščini in ruščini. SRL 39, 3, 277–283.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- ISAČENKO, A., V., 1954: *Grammatičeskij stroj ruskogo jazyka*. Bratislava: Izdajatelj'stvo Slovačkej akademii nauk.
- JAKOBSON, R., 1964 (1932): *Zur Struktur des russischen Verbums*. Prague School Reader in Linguistics. Bloomington: Indiana University Press, 347–359.
- KAROLÁK, S., 2001 (1989 v francoščini): Forma logiczna propozycji a strukturalny schemat zdania. *O semantyki do gramatyki. Wybor rozpraw*. Waszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk.
- KLEIBER, G., 1993: *Prototypensemantik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- LYONS, J., 1978 (1980): *Semantik*. Band 1. München: Verlag C. H. Beck.
- MIKUŠ, R. F. 1946: *Šta je u stvari rečenica*. Ljubljana: Samozaložba.
- – 1960: *Prostorni podatak događaja*. Radovi 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Mluvnice češtiny (MČ)* (2). Tvarosloví. Praha 1986: Československá akademie věd.
- Mluvnice češtiny (MČ)* (1). Fonetika, fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Praha 1986: Československá akademie věd.
- SNOJ, J., 2003: Slovarska večpomenskost in Slovensko leksikalno pomenoslovje. SR, 51/ 4, 387–409.

⁴⁶ Ujemalnost je (skladenjska) kategorialna lastnost pridevniške besede; gre za sposobnost privzemanja KPS spola in skladenjskih kategorialnih lastnosti števila in sklona samostalniškega jedra, zato je to razmerje odvisnostno. Pri pridevniški besedi je torej nujno ločiti lastne kategorialne lastnosti od pridobljenih.

⁴⁷ O imenski zvezi zlasti s pridevniškim prilastkom oz. sploh o pridevniški besedi je več razprav A. Vidovič Muhe (npr. 1981, 1988a, 2000: 62–75), poskus pomenske tipologizacije prislova prim. v SLP (75–77).

- – 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- ŠVEDOVA, J. Ju. (ur.), 1970: *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- TAYLOR, J., R., ²1995 (1991): *Linguistic categorization*. Oxford: Clarendon Press.
- TOPORIŠIČ, J., 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – ⁴2001: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.
- – 1988a: *Kotrativne slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition*. Wiener slawistischer Almanach 22. Wien. 311–322.
- – 1993: *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti (z normativnim slovensko-nemškimi vidikoma)*. SRL 41, 1, 161–192.
- – 1994: *O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme R. F. Mikuša* (s predstavitevijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić). SRL (Ramovšev zbornik) 42, 2–3, 229–248.
- – 1996: *Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika* (Ob Kopitarjevi slovnici). Obdobja 15. Kopitarjev zbornik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 115–130.
- – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- – 2003: Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata. V: Požgaj Hadži, V. (ur.). Zbornik referatov z drugega slovensko-hrvaškega srečanja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 37–48.
- ŽELE, A., 2000: *Pojmovanje vezljivosti v tujem jezikoslovju*. SR 48, 3, 245–264.
- – 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- – 2003: *Glagolska vezljivost iz teorije v slovar*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

SUMMARY

1 The categorial properties as elements of lexical meaning, that is as categorial semantic features, are recognizable in connection with a special type of the denotative meaning of lexemes and the word-formational meaning of derivatives: in the former case we deal with a relationship existing between the syntactic functions of lexemes and the structurally defined denotative meaning, in the latter example there is the so-called propositional word-formational meaning.

1.1 In the word-formational meaning we build on the fact that suffixal (formative) morphemes in a certain group of derivatives can be accounted for as transformational variants of elements of the proposition on the level of sentence meaning. Thus, the predicate is to be found in the proposition denoting an action, a property or a state, the actants in the proposition of the doer of an action, the carrier of a property or a state (differentiating with regard to the category of animateness), of the result and the instrument of an action, while the locative and temporal circumstants appear in the proposition of the place or time of an action, the place of existence of somebody or something, the time of existence of somebody or something. Since the number and type of propositional elements also determine the number and type of word-formational meaning, we can, in this case, refer to it as the categorial or propositional word-formational meaning.

1.2 The denotative meaning with its metalinguistic representation (explanation) is based on three different types of denotata:

(a) In structural semantics, the word-classes functioning as sentence elements are of particular interest – nouns and verbs, adverbs of exterior circumstances (place, time), adverbs of interior circumstances, adjectives and predicative »nouns/adjectives«. Their denotata are determined by the categorial semantic features (CaSF) which define individual syntactic functions. The word-classes as »realizers« of individual sentence elements, that is as carriers of the CaSF, are a prerequisite for the basic lexico-semantic classification of lexemes. The CaSF are the base for paradigmatic (associative) relationships which stem from foreseeable syntagmatic ties both on the level of meaning definition, where we deal with the relationship between classifying and differentiating semantic features (CISF and DSF), and on the level of polysemy with meaning- formative types – semantic inclusion, metonymic and synecdochic meaning as well as metaphorical meaning – and interlexemic ties, divided into synonymy, antonymy, hypernymy, hyponymy, homonymy, to list only the main ones, on the basis of the structure of the linguistic sign and the possible relations existing between the meaning and the form.

(b) The denotata of lexemes are lexicalized speech acts the form of which can be either a covert (interjections and some particles) or an expressed sentence meaning or sentence, as is the case with diverse patterns of linguistic behaviour used in lexicalized pragmatic circumstances.

(c) The linguistic relationships – coordination, subordination – are the denotata of grammatico-semantic word-classes, that is of conjunctions and prepositions.

2 The categorialness of the lexical denotative meaning stems from the realization that the basic classification of word-classes is based on syntactic functions, that is on the potential (minimum) text. The word-classes thus constitute an open, dynamic metalinguistic systemization of the sentence elements, lexically defined by the categorial semantic features. Changing the CaSF as to a different syntactic function performed by a lexeme results in a change of lexical meaning.

2.1 The noun, when used in its definitional subject function, is the carrier of the primary category of gender, also of humanness, animateness, abstractness, countableness – a condition for the syntactic category of number, of declension – a condition for the syntactic category of case, and of person. A transition of the noun to the predicative »noun« – to the (lexico-) semantic role of the verb in the predicator – brings about a loss of gender relevance and the noun takes on the categorial properties of the (complex) verb in the predicator, such as aspect and valency, on the level of syntactic categories also tense and mood; degree also affects the denominal predicative »noun«, e.g. *Je zelo učitelj, zelo človek* [He is very much a teacher/He is very human].

2.2 Aspect and intention – potential valency – are the lexical CaSF of the verb. As to potential valency, it seems necessary to mention that the so-called leftward valency may also have an interior actant as in *Grmi* [It thunders]. Of interest are also prefixed verbs whose prefixal formatives result from lexicalization of the locative adverbial meaning, e.g. *v-stopiti* ← *stopiti* v, v 'noter' [enter (a place)]. If the lexicalized meaning of the prefixal formative is realized in the text, the prefixal formative retains only an aspectual function (combined with a durative base), as in *po-liti po mizi* [spill all over the table], if the meaning of the prefixal formative is textually irrelevant, another free verbal morpheme with a locative meaning is concretized in the text, e.g. *za-/po-tlačiti* (*za čim, po čem tlačiti*) *kaj v odprtino* [stuff (something) into (an opening)]. The lexicalization of the locative meaning of the prefixal formative can result in poorer valency patterns of a certain verb or in a change of valency when compared to the simple verb, e.g. *grmovje raste pod /.../ : Grmovje pod-raste* [The bushes grow under /.../ vs. The bushes form undergrowth].

2.3 Adverbs of time and place belong, along with nouns and verbs, to the group of propositional word-classes. Of interest is their form: as free verbal morphemes or as prefixal formatives they can, in principle, appear only in the locative adjunctive meaning, e.g. *v-stopiti, stopiti v* [enter, enter/come into]. As adjuncts of place and time, however, they are semantically of two types and lexico-semantically independent, e.g. *doma* [home], or dependent on the elements

of the speech act, the locative on the place of the speaker, and the temporal on the moment of speaking or the context, e.g. *tu; sedaj* [here; now].

3 The questions concerning the syntactic functions have turned out to be the central issues of the structurally defined lexical meaning: the categorial grammatical properties are at the same time also the categorial semantic features of the syntactico-functionally defined group of lexemes – the word-classes.